

szolgáltatások sajátos konvergenciájáról szól. A világháló talán még egy darabig technikai újdonságnak számít, de egyre szélesebb körben – egyre idősebb korosztályok számára is! – mindennapi használati eszközzé válik. Kelen tézise szerint azonban a folyamat itt nem fog megállni: az elsősorban hirdetésekkel finanszírozott hálózati szolgáltatások előbb-utóbb a megszokott nonprofit szolgáltatások posztmodern megfelelőivé (hozzátehetjük: kiegészítőivé) válnak.

A „posztmodern” fogalom több helyen előfordul a könyvben, ezzel is hangsúlyozva a munka tudományközi jellegét. A szinte költségmentes, de a korábbiaknál több nagyságrenddel sűrűbb nemzetközi kapcsolati háló kialakulása azonban nemcsak esztétikai gondolkodásra kínál jó alkalmat. A gazdaságnak számos területe lehet, ahol az „Új Gazdaság” spontán módon kialakuló játékszabályai az eddig megszokott magatartási, sőt jogi normák alapos átalakítását is szükségessé tehetik. Érdekes példa erre a könyvben a szellemi tulajdon védelme.

A hagyományos védelmi stratégiák és eszközök egyre igényesebbé válnak. A jogtulajdonosok nemcsak hosszabb időre szóló és alaposabb védelmet követelnek, hanem korábban elképzelhetetlen területekre (például: „innovatív üzleti megoldások”) próbálják elérni a jogi védelem kiterjesztését. Ennek egyik oka éppen az ismereteknek a világhálón keresztüli gyors és sokszor nem ellenőrizhető terjedése. Ezzel a hagyományos innovációs kultúrával szemben az „Új Gazdaságban” természetes reakcióként alakul ki az eleve szabad pré-

daként kínált új szellemi termékek kultúrája. A szabadon letölthető szoftverek, sőt operációs rendszerek (mint a Linux) idővel sokkal nagyobb kihívást jelentenek a szellemi monopoljogaikhoz túl erősen ragaszkodó fejlesztő cégek számára, mint a jogtalan használat. Az utóbbit ugyanis rendőri eszközökkel korlátozni lehet, egy önszerveződő, országhatároktól független közösség önmaga által kialakított magatartási normáit azonban kívülről szinte lehetetlen megváltoztatni.

Az „Új Gazdaság” egyszer akár a piacgazdaság alapszabályait is megváltoztathatja. Kelen szándékosan gondolat kísérletnek nevezi merész, de hosszabb távon nem valószínűtlen vázlatát a társadalmi munkaszervezésnek arról a formájáról, amelyben az egyének egy elektronikusan kezelt közös munkaalapba ajánlják fel munkájukat, és ezért cserébe hasonló értékben igényelhetnek szolgáltatásokat az alapból. Vajon ezt is túrni fogja a pénzügyi rendszer és a politika?

A könyv élvezetes és elgondolkodtató, ugyanakkor meglehetősen spontán stílusú olvasmány, amely csak kevésbé ajánlható a kiérlelt és hívős eleganciával előadott gondolatmenetek kedvelőinek. Mondhatjuk: íme, Magyarországon is megjelent az „Új Gazdaság” szellemi posztmodernizmusa. Most már várjuk ennek az egyre fontosabbá váló áramlatnak a magyar nyelvű bemutatkozását is. (*CEU Press, Budapest, 2001, 370 o.*)

Török Ádám

az MTA levelező tagja, egy. tanár
(Veszprémi Egyetem, BMGE)

A jó ízlés politikája Molnár Attila Károly: *Edmund Burke*

Két legfontosabb műve – *Töprengések a francia forradalomról* (Atlantisz, Bp.,

1990.), illetve *Fellebbezés a mai whigektől a régebbiekhez* (In: *Konzervativizmus, Osiris, Bp., 2000.*) – után immár Edmund Burke egész életművét bemutató terjedelmes monográfia is rendelkezésre¹ áll annak, aki a XVIII. századi brit politikai élet

egyik legjelentékenyebb egyéniségét, a politikai konzervativizmus legtöbbet idézett, klasszikus műveinek szerzőjét szeretné közelebről megismerni. Molnár Attila Károly könyve pedig ilyen ismerkedésre kiváltképp alkalmas, s elsősorban ekként, a teljes életmű (amennyire csak lehetséges) elfogultság-, előítélet- és interpretációmentes ismertetésére irányuló törekvésként kell értékelni. Elkerülhetetlen persze, hogy az életmű bemutatásába értelmező mozzanatok kerüljenek, ám ez szerencsés esetben nem válik a könyv hátrányára, csupán az adott témában kissé jártasabb olvasók figyelmére is méltóvá teszik az életmű ismertetését.

Molnár Attila Károly esetében az ízlés Burke politikai gondolkodásában játszott szerepének hangsúlyozása jelenti legértékesebb hozzájárulását a – nem túl terjedelmes – magyar nyelvű Burke-irodalomhoz. „Az esztétikai cselekvés példa a [...] politikai cselekvésre, és az esztétikai ízlés példa a politikai-erkölcsi bölcsességre: a jó ízlés ilyen tudás, mivel abszolút szabályok nélkül működik. A megkülönböztetések, mint az éjszakáé és a nappalé, noha nyilvánvalóak, mégsem definiálhatóak.” (189) Hogy ez mennyire így van és mennyire nem csak lényegtelen kérdésekkel kapcsolatban állja meg a helyét, elég a *Töprengések* gyakran idézett helyére utalni: „Az emberi jogok amolyan középúton helyezkednek el: képzelenség definiálni őket, de rájuk ismerni nem lehetetlen.” Ezzel Burke emberi jogokkal kapcsolatos, sok vitára okot adó álláspontjának kérdését gyakorlatilag az ízlésítéletek problémájának területére helyezte át. Az ízlésítéletek Burke-i elmélete – az e kötetben olvasható összefoglalás is ezt tanúsítja – nem nélkülöz olyan mozzanatokat, amelyek ilyen értelmezési irány számára egyengetnék az utat. Molnár Attila Károly fejtegetése nyomán nyilvánvalóvá válik például, hogy Burke szerint az ízlés

nem mindenki számára eleve adott képesség, amelyet belátása szerint használhat, hanem a közös kultúra több évtized, vagy még inkább több évszázad során kikristályosodott terméke, amelyet egyéni ítélet érvényes módon nem bírálhat felül. Az ízlésnek van mércéje, s ez a mérce a korábbi generációk tapasztalatán és szelektált ítéletén nyugvó hagyományra, a konzervatívok által gyakran és szívesen emlegetett kollektív bölcsességre épül. Az egyén feladata így nem az, hogy új, egyéni ízlést alakítson ki, hanem hogy tanulás és képzés révén megismerje az ízlés igazi, interszubjektív mércéjét. „Arról van szó – írja egy helyütt –, hogy ha valaha is úgy találjuk, nem hajlunk a csodálatra azon írók és művészek, mint például Livius és Vergilius vagy Raffaello és Michelangelo iránt, akiket minden tanult ember csodált, akkor ne saját hőbortjainkat kövessük, hanem tanulmányozzuk őket addig, amíg meg nem tanuljuk, hogyan és mit kell csodálni; és ha képtelenek vagyunk elérni a csodálat és az ismeret ilyen egyesítését, akkor inkább higgyük azt, hogy tompa az eszünk, mint azt, hogy a világ többi részére rátukmálták e nézeteket.”¹

A rossz ízlés problémája Burke számára eszerint elsősorban nem *tartalmi* kérdés: aki egyéniségére hivatkozva jogot formál arra, hogy az általánosan elfogadott ítéleteket figyelmen kívül hagyva, maga döntsön ízlés dolgában, az döntésének tartalmától függetlenül érvénytelen ízlésítéletet hoz, így ízléssel kapcsolatos ügyekben véleménye nem veendő figyelembe. Ennek nem jelentéktelen politikai-erkölcsi párhuzamai Molnár Attila Károly kötetében említés nélkül nem maradnak ugyan, ám kifejtésükkel, következményeinek végiggondolásával adós marad a szerző. Ha komolyan

¹ Edmund Burke: *Fellebbezés a mai whigektől a régebbiekhez*, In: Kontler László (szerk.): *Konzervativizmus*, Osiris, Budapest, 2000., 226.o.

vesszük Molnár Attila Károly³ aaptalannak egyáltalán nem tekinthető felvetését, miszerint Burke számára az ízlésítéletek modellként szolgálnak a politika és az erkölcs területén, akkor nem érhetjük be annak megállapításával, hogy „Burke a radikalizmus tanait és az azokkal járó habitust egyaránt bírálta” (319), mert az ízlésről alkotott elképzeléséből az következik, hogy a tartalmi kérdések (tanok) másodrendűek az általánosan elfogadott ítéletekhez való viszony (habitus) mögött.

A másik, szintén már a könyv elején exponált téma: a *politics of beauty* koncepciója. Ez az a gondolat, amely a legmegbízhatóbb következetességgel tér vissza időről-időre az életmű ismertetése során, s így akkor is Molnár Attila Károly Burke-képe alappillérenek kell tekintenünk, ha ezek a visszatérések mindvégig alkalmoszerűek maradnak, s megjelenésük mindig a szöveg mozgásától függ. „Eszétikájának és a politikai társadalomról alkotott képének is fontos eleme volt az idő, a megszokás, a *gyönyörű* kialakulása, amely elviselhetővé teszi és egyben megszelídíti a kezdeti erőszak bármely formáját, az önkényt, társadalmasítja az egyént.” (284) A *gyönyörű* politikája Molnár Attila Károly olvasatában a hatalom megszelídítésének, a társadalom szeretetre méltóvá tételének a politikája: „A politikának is olyannak kell lennie, mint a költészetnek: nem elégséges kritérium egy versnél a tökéletessége, kedvesnek is kell lennie, hasonlóképpen ahhoz, ahogy a *Töprengések* szerint országunknak is nemcsak tökéletesnek, hanem szeretetreméltónak is kell lennie.” (132) Másutt ehhez hozzáteszi, hogy Burke szerint a hatalom megszelídülésére, azaz a *gyönyörű* kialakulására nagy biztonsággal számíthatunk: „az emberi gondolkodás az idők során ‘szent fátylat’ von a hatalom eredete elé, s eközben korlátozza magát a hatalmat is, megszelídíti azt.” (227) A *gyönyörű* és a

„szent fátyol” közti szoros kapcsolat Molnár Attila Károly szerint nyilvánvaló – „a fátyol a *gyönyörű*” (226) –, ahogy az is, hogy ez a kapcsolat a lovagiasság, az elegancia, a modor révén valósul meg. A *Töprengések* erre utaló bekezdése – „a lovagiasság kora a múlté...” (254) – egyébként azt is kétségtelenné teszi, hogy Burke szerint amellett, hogy a *gyönyörű* megjelenése idővel elméletileg prognosztizálható, a forradalom előtti Franciaországban (s persze Angliában) gyakorlatilag tapasztalható. Ha azonban a *gyönyörű* jelenlétével, mint elméletileg megalapozott és tapasztalat által igazolt ténnyel számolhatunk, akkor Molnár Attila Károly iménti hasonlata a *politics of beauty* lényegéről pontosításra szorul. A *gyönyörű* politikájának elvei nem a versírás elvei – amint azt a fent idézett mondat alapján vélhetnénk –, hanem az olvasói, befogadói habitusé. Ha a vers magától kedvessé válik, sőt már kedvessé is vált, akkor nekünk csupán annyi a dolgunk, hogy értékeljük vagy megtanuljuk értékelni ezt.

„Egy barát panasza és egy ellenség szitkai között mindig nagy a különbség. [...] Aki manapság hű, de akár csak méltányos is e rendszer iránt, annak úgy kell viselkednie vele, mint egy gyarlóságokkal terhelt, engesztelhetetlen ellenségetől üldözött baráttal. Úgy hiszem, ebben az esetben kötelességünk, hogy ne tüzeljük fel a közvéleményt a szorongatott személy ellen hibáinak eltűlésével. Inkább mentegünk kell tévedéseit és fogyatékoságait, vagy fátylat kell borítanunk rájuk, s azon iparkodnunk, hogy előtérbe állítsuk esetleges jó tulajdonságait. [...] Ekképpen vélekedem egyes emberekkel kapcsolatban, s úgy gondolom így van ősi tiszteletben álló kormányokkal és emberi rendekkel is.”² A *politics of beauty* elvei tehát elsődlegesen nem célokat jelölnek ki, hanem ha-

² ibid. 203. o.

bitust határoznak meg: a legfontosabb nem az, hogy a hatalom és a társadalom szeretetreméltóvá vagy kedvessé tételén fáradozzunk, hanem az, hogy ekként fogadjuk el; hogy képesek legyünk felismerni és értékelni azokat a tulajdonságokat, amelyek szeretetre méltóvá (élhetővé, azaz szerethetővé) teszik. Ha nem barátként viszonyulunk hozzá, ha nem tudunk értékékként tisztelni ízlést és eleganciát, modort és udvariasságot, vagyis mindazt, „amely a hatalmat szeliddé, az engedelmisséget kötetlenné tette és harmonizált az élet különböző árnyalataival, s amely finoman beolvasztotta, bevonta a politikába azokat az érzelmeket, amelyek megszépítik a magánemberek társadalmát” (254), akkor olyanokká válnunk, mint akik lehátnak a versről mindent, ami nem közvetlenül az eszme, a gondolat visszaadását szolgálja, hanem széppé és kedvessé tételéhez járul hozzá (ennyiben mindenképpen helyénvaló Molnár Attila Károly versre vonatkozó hasonlata). Az ilyenfajta érzéketlenség a vers szépségei iránt eleve kizár bennünket azok köréből, akik megfontolásra érdemes kritikát gyakorolhatnak fölötte. Ehhez hasonlóan Burke meggyőződése szerint azoknak a véleményét, akik „a köz legdrágább érdekeit feláldozzák ama zavaros elméletek kedvéért, amelyekre egyikük nem bízná szívesen magánérdekeinek legjelentéktelenebb részét sem” (179), azaz azoknak, akiknek a közhöz való viszonyából hiányzik a saját magukhoz (és barátaikhoz) fűző kapcsolatot jellemző, elsősorban erényekre és értékekre tekintő aggodás és óvás, azoknak a véleményét figyelmen kívül kell hagyni, teljes mértékben függetlenül attól, hogy voltaképpen mi is ez a vélemény. Burke a társadalomhoz való viszonyt – s nem a véleményt, a nézetet – tekintette az első számú szempontnak minden politikával foglalkozó értelmiségi megítélésében. Ezért kifejezetten szerencsés kiindu-

lópontnak tekinthető Molnár Attila Károly megjegyzése a kötet legelejéről, miszerint „Burke nem kívülről elemezte a társadalmat, nemcsak szociológiai értelemben volt része annak, hanem érzelmileg is. Szerette saját társadalmát.” (33)

Az ízlés szerepe és a gyönyörű politikája azonban nemcsak a kötet eredeti gondolataira és a fontos észrevételeire szolgál példakét, hanem egyúttal – sajnos – arra is, hogy ezek úgy szóródnak szét az olykor bizony nehezen követhető gondolatmenetekben, hogy érdekes és releváns következmények maradnak, végiggondolás nélkül.

Burke szkepticizmusának kapcsán megszokottnak tekinthető Swift, Samuel Johnson, Montaigne és Hume nézeteinek tárgyalása, Molnár Attila Károly azonban kiegészíti ezt a kört George Berkeley-vel is, s ez – véleményem szerint – nem igazán szerencsés novum. Tény, hogy Berkeley tagadta az absztrakt általános eszmék alkotásának lehetőségét és bírálta korának szabadgondolkodó filozófusait, s ez némi rokonságot mutat Burke nézeteivel. A hasonlóságok mellett azonban figyelemreméltó eltérések is mutatkoznak a két filozófus közt. Amellett például, hogy joggal állapíthatjuk meg, hogy mindketten osztották a nézetet, miszerint „a nyelv nemcsak eszmék, gondolatok közlésére szolgál” (147), a nyelvről alkotott elképzelésük összehasonlításakor nem árt figyelemmel lenni Berkeley olyan megnyilatkozásaira is, mint hogy „a filozófusnak [...] tartózkodnia kell a metaforáktól”,³ amelyet a Paine-nel folytatott vita fényében aligha tekinthetünk Burke álláspontjának is. Azzal együtt pedig, hogy Berkeley megvetéssel szól a „divatkövető” szabadgondolkodóról, aki semmit sem tisztel, „aki mindent lekicsinyel, ‘leránt’, amihez csak hozzáér” (170), ifjúko-

³ Berkeley, George: *A mozgásról* In: *Tanulmány az emberi értelemről és más írások* (ford., jegyz.: Faragó Szabó István) Gondolat, Budapest, 1985., 636. o.

rában a következőképpen jellemzi magát: „Egy dologban, tudom, nem vagyok bűnös. Nem cselekszem előítéletből, sem elfogultságból, nem ragaszkodom semmilyen véleményhez sem azért, mert régi, elfogadott, divatos vagy mert sok időt töltöttem tanulmányozásával és művelésével”.⁴ Ezzel az önmeghatározással nemcsak Burke rokonszenvére nem számíthatott, de a szkeptícizmusuk közti hasonlóság gondolatának jogosultsága is megkérdőjeleződik. A ketjük attitűdjében tapasztalható szöges ellentét alapján – anélkül, hogy Berkeley politikai filozófiájának részletes elemzésébe kellene bocsátkoznunk – annyit feltétlenül leszögezhetünk, hogy a Burke-Berkeley kapcsolat semmiképpen sem áll olyan biztos lábakon, mint a Burke, illetve Swift, Johnson, Hume vagy Montaigne közti viszony, s az előbbi kapcsolatot megkülönböztetés és a viszony legalábbis problematikus voltára utaló megjegyzés nélkül az utóbbiak között említeni, félrevezető és megtévesztő. Ha a szkeptícizmusuk közti lényeges különbségek tárgyalását a monográfia keretei nem teszik lehetővé, szerencsésebb lett volna a Berkeley-vonal teljes elhagyása.

A tartalmi hibáknál azonban számosabak a kötet formai hiányosságai. A monográfia terjedelme és az érintett témák sokfélesége részletes név- és tárgymutatót tett

⁴ Berkeley, George: *Philosophical Commentaries In: Works* ed. A. A. Luce and T. E. Jessop, London, Nelson, 1948., Vol. I., 48. o.

volna indokolttá. Az idézetek helyének meghatározásakor érdemes lett volna mindig megadni az idézett mű címét is, hogy azok az olvasók is könnyebben megtalálhassák az őket érdeklő helyeket, akiknek keze ügyében nem a szerző által használt kiadások vannak. Különösen igaz ez a *Further* rövidítéssel hivatkozott idézetekre, amelyek ráadásul könnyen azt a téves benyomást kelthetik az életműben kevésbé jártas olvasóban, hogy Burke *Further Reflections on the Revolution in France* címmel folytatást írt a *Töprengésekhez*. Nem ártott volna már a kötet legelején, a hivatkozott művek rövidítéseinek felsorolása alkalmával tisztázni, hogy csupán néhány későbbi írásának gyűjteményes kiadásáról van szó.

Am minden hiányosságával együtt is üdvözlendő esemény az első magyar nyelvű Burke-monográfia megjelenése. Az életmű elemzése alaposságra és teljességre törekvése folytán talán nem annyira izgalmas, mint lehetne, azt gondolom azonban, hogy mint minden Burke-ről szóló kötetről a döntő szót e könyvről is az 1796-os *Gentleman's Magazine* találó megjegyzésének – „Burke-öt nem lehet elemezni, el kell olvasni” (144) – monográfiáirásra alkalmazott változata mondja ki: *Burke-öt nem elemezni, idézni kell*. E tekintetben pedig Molnár Attila Károly kitűnő munkát végzett. (*Századvég Kiadó, Bp., 2000. 371 o.*)

Fülöp Endre

PhD hallgató

Miskolczi Ambrus: *Szellem és nemzet* –

Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról

Kitűnő könyvet olvastam három tudós és egy nagy költő világáról. A munkát Miskolczi Ambrus írta, aki eddig elsősorban a román történelemről közölt jeles tanul-

mányokat, most azonban a magyar szelemtörténeti iskola képviselőiről szól. A könyv főcíme – *Szellem és nemzet* – jól jellemzi a 20. század első felének említett képviselőit. A megnevezettek valóban a szellem emberei és rájuk is vonatkozik a nemzet fogalma, mégpedig elsősorban a *Mi a magyar?* gyűjteményes kötet kapcsán. A szelemtörténetet Thienemann Tivadar és a